

اصطلاحات سنتی ایرانی بخش اول
استاد: کورش فضائی
موسسه ایوان خانه معمار

KOUROSH FAZAELI
ARCHITECTURAL

• آبزن : وانی جهت شستشو

- در گرمابه‌های قدیمی «آبدان» و یا حوض و «آبزن» یعنی وان وجود داشته که از جنس سفال بوده است. حمام یا گرمابه اصولاً در لفظ به معنای مکانی برای عموم افراد بوده که البته سرمایه‌داران قدیمی حمامی به همین شکل گرمابه در اندازه کوچکتر نیز می‌ساختند.

ارچین : نوعی گنبد رک

- گنبد رک به صورت هرمی یا مخروطی است: و غالباً بر روی یک پایه استوانه‌ای یا منشوری قرار می‌گیرد. معروف‌ترین این نوع، گنبد قابوس در شهری به همین نام در استان گلستان است

ارگ : محل حکومتی

- ارگ به گونه‌ای از ساختمان‌های بلند و محصور گفته می‌شود که در معماری قدیم کاربرد داشت.
- ارگ در لغت به معنی قلعه ای کوچک است که در میان قلعه ای بزرگ بسازند و دارای برج و بارو باشد. ارگ در اصطلاح به معنی اقامتگاه فرمانرواست لذا به مکانی گفته می‌شود که در آن فرمانروای شهر ، ایالت یا کشور اقامت داشته باشد و در این مکان به اداره امور حکومتی می‌پردازد .

- **آب بند:** دیوارهایی از سنگ و آجر که با بستن آن در رودخانه ها باعث بالا آمدن آب و ذخیره آن شده و در هنگام لزوم به مصرف کارهای کشاورزی و غیره می رسند. برای جلوگیری از نشت آب دیوارهای بندها را با سا روج می انداییدند .
- **آبراهه (راه آب):** حوض ها ، استخرها و آبگیرها دارای سوراخی بودند که به راه آب وصل بوده و آبهای مانده را به وسیله لوله هایی سفالی به نام (تنبوشه) یا (گنگ) هدایت می کردند .
- **آبریزه (آریچه):** فضای بین دو سقف هلالی و گنبدی برفراز بام که آب باران را به سوی ناودان هدایت می کند. در پشت بامهای تخت این فضا را می پوشانند .

- **آب شکن:** بخشی از بدنه ی (پل) است که به صورت هرمی و دو مثلث مماس بر هم به صورت آبخورکشی فشار آب را شکسته، تقسیم و به دو طرف آن هدایت می گرداند.
- **آجر تراشی:** در گذشته در میان رسته ی آجر کاران گروهی پیشه شان آجر تراشی بود. “آجر تراشی زاییده ی اندیشه ی معماران ایرانی است . آجر تراشی غیر از ایران در هیچ کجای عالم رایج نبوده است.”

- **آجر** : خشتهایی از گل پخته به اندازه‌های مختلف که از آن در بناهای آجری استفاده می‌کنند. آجر عربی شده (آگور) یا (آگر) است. علت استفاده بیشینه آجر در معماری سنتی ایران نسبت به ساخت ابزارهای دیگر، گذشته از زیبایی این است که (آجر پردوام تر از سنگ است، هزینه آن بسیار کمتر است. ساختمان به سرعت بیشتر به پایان می‌رسد. و امروزه در بخش **دکوراسیون داخلی** نیز از آجر استفاده می‌کنند

- **آجر لعابدار:** آجری است که در “موقع پختن خشت یا سفال بر روی آن نمک طعام پاشیده می شود. ”لعابدار کردن آجر از این جهت صورت می گیرد که آب در آن اثر نکند. لعاب دادن آجر پدیدع ای نونیست و شیوه ای است که از دوران باستان انجام می گرفته است

- **آسباد (آسیای بادی):** ستون ها و دیواره های این آسیا را از سنگ و خشت ساخته اند، طوری که باد مثل پرچ به میان آن فرو می رود و با تمام قدرتش سه بال از هشت بال پرهای آن را که کثیرالاضلاع شکل است به حرکت در می آورد... . بال ها به دیرکی عمودی کار گذاشته شده نشسته اند ، در بالای این دیرک و در سوراخ آن یک قطعه چوب افقی میچرخد و پایین دیرک ،داخل آسیا سنگ روین آسیا را روی زیرین به حرکت در می آورد. ” و باعث خرد شدن و تبدیل به آرد شدن آنها میشود . محل این آسیا های بادی بیشتر در ناحیه بادخیز سیستان و خراسان است.

- **آسمانه:** آسمانه (سقف) خانه ها در ایران بنا به موقعیت آب وهوایی متفاوت ساخته می شود.

- **آویز:** نوعی تزیین درهای چوبی است . پاره ی چوبی کنده کاری که از کُلگی چهارچوب در حدوده ۲۰ سانتی متر پایین آمده و در بالای در ورودی قرار می گیرد. این شیوه ی خاص تزیین درهای چوبی در شمال ایران رواج داشته .

- **آوگون:** در اصطلاح معماری به “انحنای پای” برخی از گنبد ها میگفتند و این کجی پایه ی گنبد برای جلوگیری از رانش طاق و گنبد بوده است . پدر معماری سنتی ایران ، مهندس دراین بابا آورده است : ” در فرود (قاعده) گنبدهای گسسته ی گریودار گاهی آوگون می گذاشتند ، یعنی منحنی گنبد را متمایل به درون می ساختند . ” نام دیگر آوگون “خود” است .

- **آینه کاری:** “نوعی تزیین ساختمان که به وسیله ی آینه های کوچک و نشانیدن آنها بر دیوتر و سقف ، اشکال هندسی و گل بته های مختلف ایجاد میکنند.” رایج ترین طرح های آینه کاری مشهور به گره است و دیگری قاب بندی می باشد

- **باری:** بنایی از سنگ و گل (مربع شکل) مانند بقعه امامزاده فخرالخصوصی در دهکده ی فشکو کوهستان کلارستان مازندران. باری لغتی است که در شمال ایران کاربرد دارد.
- **باریکه:** بخش تشکیل دهنده طاق یا گنبد. هر گنبد از شماری تکه های آجری تشکیل میشود که به آن باریکه میگویند.
- **بالاخانه:** اتاق هایی که در پوشه دوم ساخته شده و بر روی بنای زیرین قرار دارد. برای رفتن به بالاخانه می بایست از پله ها ، ایوان و راهرو گذشت.
- **برجسته:** برجسته به گونه ای از آجرچینی گفته میشود که آجرهای آن بیشتر از حد معمول از جرز بیرون زده شده باشد

- **بردنشانه (بردنشانه):** سنگ مکعب شکل چهارگوشه ایست که از سنگ سرخ تراشیده شده و سرپا ایستاده است. آنها نشانه ها یا علایمی هستند که به دورانهای گذشته مثل دوران اشکانی و غیره تعلق داشته اند.
- **برنگرا:** گونه ای از خانه که ما از آن به نام مستور یا پوشیده سخن گفته ایم، چون این واژه و واژه مقابل آن درونگرا از اصطلاحهای خاص روان شناسی هستند.
- **بلخی:** نوعی طاق بر روی فیلیوشهای ابتدایی
- **بنارش:** در اصطلاح معماری به معنای “میزان کردن، مرتب کردن” است. بنار هم گفته شده است.

- **بلغمی:** گونه ای از سنگ مرمر که در پاره ای از بناها مانند بنای مسجد کبود تبریز به کار رفته است.

- **بهاره بند:(باربند):** جای نگهداری چهارپایان در بهار و تابستان (فصلهای گرم). در واقع بهار بند، طویله یا اسطبل روبازی است که جلوی آن فضای ایوان مانند وجود دارد.

- **بیز:** گنبد بیز که به آن “هلوچین” نیز گفته اند، گنبدی است بیضی شکل یا نیمه تخم مرغی است و این گونه گنبد از استوارترین نوع گنبد به شمار می رود: “چنانکه طاق ها و گنبد ها و چغدها را که همه روبری از تقاطع تخم مرغ و تاب است وهمه نام خود را از آن گرفته اند .، مانند مرغانه ، هلوچین ، بیز ، آهنگ ، خاکی و ناری جز آن به علت محکمی چون به قول معمار ها تخم مرغ را اگر راست نگهداری شتر هم اگر بر ان پا بگذارد نخواهد شکست.”

- **پا چنگ:** پاچنگ یا باجه پنجره هایی مشبک بوده که از زمین فاصله داشته است . برای ساختن این گونه پنجره از نوعی آجرهای لعابدار آبی بهره می جسته اند که بسیار شفاف بوده و تولید نور می کرد

- **پاستون:** به پایه های ستون یا بخش پایینی آن گفته می شود نام دیگر آن “شال ستون” است
- **پاشیر:** “قسمتی از آب انبار که بر دیوار آن شیر کار گذاشته شده است و عمق آن معمولا از عمق آبگیر بیشتر است. این محل در انتهای پله های آب انبار قرار دارد .
- **پاشویه:** به لبه سنگی حوضها، خصوصا حوض مسجدها گفته میشود که نمازگزاران هنگام وضو پای خود را برای “مسح” روی آن می گذارند.

- پایاب: پایاب ها در ابرو کاهریزها واقع بوده اند . برای رسیدن به آب و ساختن پایاب زمین را چند گزمی می کنند ، به همین سبب پایاب ها دارای پله هایی بوده اند . دیواره ها یا پایاب را با سنگ و آهک و یا آجر و آهک می ساخته اند . پاره ای از پایاب ها دارای طاق ، درگاه ، پنجره و دیوارهای آراسته به کاشی بوده اند

- پالانه (پالونه): روزنه ها یا دهانه های گرد و کوچک آسمانه طاق بازارها ، مسجد ها ، گور گاه ها ، امام زاده ها و غیره که جهت پالایش هوا تعبیه می شود . به آن هوا کش ، نیز گفته می شود
- پتکانه: گونه ای “طاق معلق” یا نوعی سه کنج و یا مجموعه ای از قوسچه های سردرهم گذارده که سبب گوشوار سازی زیر گنبد می شود .”

- پتکین: زائده ای که با پیش کردن آجر در تمامی داخلی و خارجی بنا به وجود می آید
- پتکفه: “چسباندن آجر بر روی دیوار به طور عمود به منظور پر کردن جای خالی.”
- پنخ: در اصطلاح معماری ، به معنای صاف ، مدور و ضد تیز است و در مورد کاشی و آجر به کار برده می شود
- پرویس: “دیواری که بعد از در ورودی برای جلوگیری از دید مستقیم می گذاشتند .
- پشکم: ایوانی که از سه طرف بسته و از یک طرف باز است

- **پنجدری:** تالار پذیرایی که دارای پنج بخش پنجره بوده که به بیرون و صحن حیاط باز می شده و از بیشتر اتاقها بزرگتر بوده است. پنجدرها دارای درها مخصوص موسوم به ارسی بوده اند. "در داخل این اتاق تورفتگی کمی بالاتر از سطح به نام "شاه نشین" قرار داشته که در آن مهمانهای بزرگ یا بزرگان می نشستند
- **پوشش بالای رهگذر:** "سقفی که زیر آن معبر ورود به خانه و سرای باشد" یا به عبارت دیگر اتاقی که بر روی سات یا کوچه سازند.

- پوشه (پوسته): اصطلاحی است که درباره گنبد به کار برده می شود. یک لایه را گنبدیک پوشه و گنبدهای دو جداره را دو پوسته یا دو پوشه می نامند.

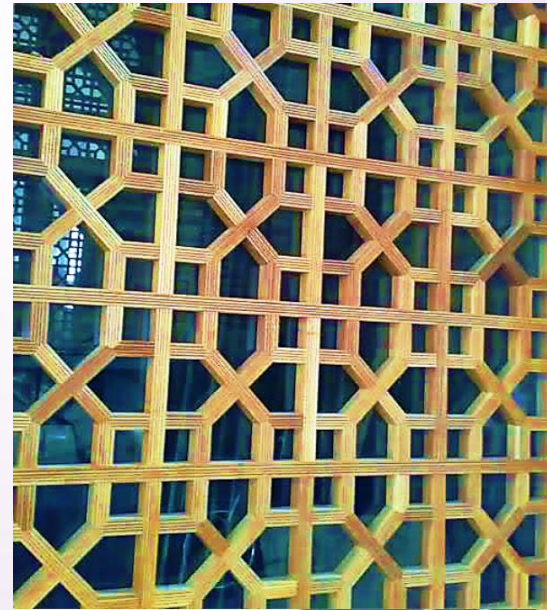

- پیشان: به "ایوان اصلی جلو گنبد خانه" اطلاق شده است

- تاس و نیم تاس: (به طاقهای کوچک و بزرگی می گویند که به وسیله آن می توان شکل هشت ضلعی بالای گوشوار را تبدیل به دایره کرد.)

- تابخانه: تابخانه، اتاقی بود که (در آن شیشه بندی و آینه کاری) وجود داشت و به آن "آینه خانه" نیز می گفتند، و اتاق آینه خانه "در مرکز بنا قرار داشت و بودن آن در این بخش از ساختمان باعث پخش روشنایی به تمام قسمتها می شد.

- تارم یا تارمی: نرده های چوبی ،سنگی و فلزی که در پیشانی ایوانها ،به خصوص ایوانهای پوش دوم نصب شده بود. این تارمی ها جدا از نگهداری جان گذرندگان ،به زیبایی ایوان نیز می افزود
- پیلی: در اصطلاح معماری و کنده کاری روی چوب به ایجاد نقش صلیب شکسته ” پیلی ” می گویند

- **پیشانی:** به بخش جلوی برخی از بناها گفته می‌شد ،پیشانی ایوان ،پیشانی طاق ،پیشانی پل و

....

- **پیش طاق:** “فضای سر پوشیده و نیمه باز مانند ایوان است که در جلوی درگاه ورودی طراحی و ساخته می‌شد و فضای دسترس را از فضای معبر متمایز می‌کرد .”

- **پیشبر:** به کاشی یا آجرهای از پیش تراشیده شده گفته می‌شود که نیازی به برش و آماده سازی ندارد .نام دیگر آن مورق (معرق) است .

- **پیشکم:** “اتاقی مسکونی برای ایام زمستان از ویژگیهای آن این که در یکی از زاویه های جلوی آن کندویی برای هیزم در وسط اجاق و در کنج آن جایگاهی برای قرار دادن کرسی و احیاناً گنجه ها و دو لایچه هایی در اطراف داشت .”

- **پیلک:** “پیلک نام دیگر نیم ستون است .

- **تالار تنبی**: تالار تنبی (طنبی) "محل برگزاری تالاری برای اقامت ایام تابستان بود." نام دیگر آن (بادغر) یا عمارت بادگیر است. تالار تنبی دارای سقفی بلند بوده.
- **ترنج**: نوعی کاشی کاری با کاشی پیش بر (معرق) به شکل ترنج گونه ای گچبری زیبا و ظریف و همچنین نوعی آجر چینی به شکل میوه ترنج است.
- **تره "طره"**: تره عبارت است از (کنگره ای بر دیوار که از آجر و کاشی سازند). همچنین به "لبه داندانه دار بالای کاخها" تره گفته اند. نام دیگر آن کنگره است در تهران به آن کلاغ پر و (هره) می گویند.
- **تکیه**: تکیه در لغت به معنای جای "تکیه زدن" است و در اصل محل برگزاری مراسم درویشان بوده است.

- **تیمچه:** تیمچه در لغت به معنای سرای کوچک و در واقع نسبت به سرا دارای فضای کوچک تری است، در حالی که سراها مانند کاروانسراها دارای فضا، صحن یا حیاط بزرگی هستند. (تیمچه ها — فضا های سر پوشیده ای هستند که به عرضه یک نوع کالا اختصاص دارند و به تدرت، تیمچه های رو باز دیده می شوند که بسیار محدود و کوچک هستند.) تیمچه واژه مناسبی برای لغت غربی پاساژ می باشد

- **تونگان:** به نقش و نگارها و کنده کارهای سر ستونهای چوبی “تونگان” گفته می شود. این کنده کاری های سر ستونها گونه ای مقرنس چوبی به شمار می روند

- **توییزه:** "توییزه یا قالب قوس و طلاق می باشد که به صورت پیش ساخته است ، و آن را با گچ عسلی می سازند "در واقع "توییزه "از سقف یا کاربرندی که آن را از "تو" یا درون بنا می سازند .
- **تهرانی:** "در شمال خانه ، اتاق زمستان نشین یا تهرانی جای داشته است . این قسمت آفتابگیر و بزرگترین اتاق زمستانی بوده است . تهرانی دو اتاق کوچک با ارسی هم داشته و در کنار آن آشپزخانه واقع بوده است